

УДК 001.31:165.01

ГАЛУЩАК Мар'яна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії імені професора Валерія Григоровича Скотного, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 24, вул. Івана Франка, м. Дрогобич, Львівська обл., Україна, індекс 82100 (maru_jane_83@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5088-8701>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.42.7>

Бібліографічний опис статті: Галушак М. (2021). Соціальні аспекти сучасних наукових орієнтацій. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, 42, 104–116, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.42.7>

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ОРІЄНТАЦІЙ

Анотація. Метою статті є осмислення ролі і змісту трансформацій, яких зазнала сучасна наука в порівнянні з її класичним варіантом. Закцентовано увагу на соціальних аспектах наукового знання, яке в основу своїх пріоритетів висуває не стільки орієнтацію на ефект новизни, скільки залучене до практичної сфери виробництва, будучи часто інструментом удосконалення, спрощення й обслуговування вже винайденого. **Методологічними** засадами дослідження є використання аналітичного підходу, який дозволяє в рефлексивно-критичному ключі розглянути сутність тих явищ і змін, які спостерігаються як у життєдіяльності окремого індивіда, так і в соціально-суспільному житті сьогодення. **Наукова новизна.** У статті вказується на інтегративну сутність наукового знання, яке включає в себе, крім предмета дослідження, ще моменти економічної цінності та політичної дії, а це свідчить про те, що наука та її розвиток постають потужною сферою впливу, яка часто засвідчує статусність та впливовість однієї соціальної групи (країна, державне утворення) перед іншою. **Висновки.** Орієнтація наукових розробок на результативність та практичний інтерес загалом є свідченням зміни світоглядних

орієнтацій сьогодення. Зростання інтелектуального потенціалу людства засвідчує здатність людського мислення розвиватись в напрямі орієнтацій на багатозадачність, поліваріантність, усе це здійснюється в досить обмежених часових рамках, що не може не відбиватись безпосередньо на життєдіяльності та самовідчутті окремого індивіда. Корисність, практицизм, механістичність та інструменталізм усе частіше призводять до того, що наука втрачає свою спонтанність та телеологічність. Одночасне співіснування декількох провідних наукових парадигм засвідчує те, що наука втрачає свій всезагальний статус і більше не є тим універсальним упорядником життя, яким була донедавна. Регулярна змінність наукового об'єкта розробки і дослідження, урешті, призводить і до зміни самої сфери науки, її ролі та значення, а це вимагає переосмислення її сутнісних настанов, а також того, яким чином це відбивається на самосвідомості та мисленні людини загалом.

Ключові слова: наука, наукове знання, наукова парадигма, наукове співтовариство, пізнавальний процес

HALUSHCHAK Mariana – Candidate of Philosophy Sciences, Senior Lecturer at the Philosophy Department named after Valeriy Skotnyi, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (mary_jane_83@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5088-8701>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.42.7>

To cite this article: Halushchak, M. (2021). Sotsialni aspekty suchasnykh naukovykh oriyentatsii [Social aspects of modern scientific orientations]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 42, 104–116, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.42.7>

SOCIAL ASPECTS OF MODERN SCIENTIFIC ORIENTATIONS

Summary. The aim of the article is to comprehend the role and content of the transformations that modern science has undergone in comparison with its classical version. The focus is on the social aspects of scientific knowledge. This knowledge does not focus on

*the effect of novelty, but appears to be involved in the practical sphere of production and is often a tool for improving, simplifying and servicing what has already been invented. **The methodological basis of the study is the use of an analytical approach. This approach allows us to consider in a reflexive-critical way the essence of those phenomena and changes that are observed in the activities of the individual, and in the social life of today. Scientific novelty.** The article points to the integrative essence of scientific knowledge. This knowledge includes, in addition to the subject of study, also moments of economic value and political action. All this indicates that science and its development is a powerful sphere of influence, which often testifies to the status and influence of one social group (country, state entity) over another. **Conclusions.** The orientation of scientific developments on the effectiveness and practical interest in general is evidence of a change in worldviews of today. The growth of the intellectual potential of mankind testifies to the ability of human thinking to develop in the direction of orientations on multitasking, multivariate and all this is done in a very limited time frame, which can not but directly affect the life and well-being of the individual. Usefulness, practicality, mechanism and instrumentalism increasingly lead to the fact that science loses its spontaneity and teleology. The simultaneous coexistence of several leading scientific paradigms shows that science is losing its universal status and is no longer the universal organizer of life that it was until recently. Regular variability of the scientific object of development and research, in the end, leads to a change in the field of science, its role and significance, and this requires a rethinking of its essential settings, as well as how it affects self-awareness and thinking in general.*

Key words: science, scientific knowledge, scientific paradigm, scientific community, cognitive process.

Постановка проблеми. Наукова парадигма сьогодення характеризується значними зміщеннями і змінами порівняно з новочасною настановою, яка за своєю суттю була орієнтована на відкриття нового, у чому й полягала її неспростовна цінність. Сьогодні роль науки в житті суспільства не втратила свого ціннісного статусу, але значно змінились її функції й орієнтири, які набули прагматизму та практицизму, тим самим спрямовують свої зусилля на успішне обслуговування і вдосконалення уже

винайденого, постійно функціонально оновлюють та спрощують технічні засоби індивідуального вжитку. Звідси і сприймання науки в обмежених рамках науково-технічного прогресу, її цінність почала визначатись кількістю вироблених речей і фактів їх застосування, а спрямування на симулятивність та фіктивність сучасної науки та техніки тільки підтверджує умовність та відносність її досягнень, тобто сьогодні все більше розмивається межа між справжньою наукою, де робиться наголос на відповідності понять і речей, та псевдонаукою, де ця відповідність знімається, втрачає свою чіткість.

Мета статті – осмислити соціальні аспекти науки ХХ–ХХІ ст., вказати на ті зміни, яких зазнала наукова сфера, зазначити особливості цих змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях сучасних науковців активно осмислюються роль і впливи науки, особливо все, що стосується її технічної сфери, на життя як окремого індивіда, так і людства загалом, бо хочемо ми цього чи ні, але наукові результати, так чи інакше, стають надбанням людської культури, а значить, формують людський соціум і навіть визначають якість повсякденного життя (Д. Белл, Д. Медоуз, Дж. Гелбрейт, А. Фейерверзер, Ж.-П. Кантен, К. Сільван, С. Райт тощо); активно обговорюється феномен «штучного інтелекту» (Н. Бостром, Р. Курцвейл, М. Мор, Дж. Ланье, Ф. Фукуяма, Ю.Н. Харарі й інші), над яким активно працюють сучасні науковці; урешті, наука нині постає досить інтегративним явищем, яке охоплює різноманітні сфери інтелектуальної дії – програмування, економічний еквівалент та навіть політичну коректність (С. Райт, Л. Загзбескі), які часто визначають напрями розвитку тієї чи іншої наукової розробки. На вітчизняних теренах осмислення наукової проблематики, зокрема розгляд сутності знань, гносеологічні й епістемологічні сторони сучасного знання, розглядаються в численних працях М. Поповича, М. Кримського, В. Петрушенка, Л. Діденко, І. Савицької, В. Ярошовця й інших.

Основний матеріал. Загальновідомо, що наука, зокрема наукова картина світу, протягом усієї історії розвитку людини відігравала чи не найважливішу роль у формуванні світоглядних орієнтирів, визначала вектори і напрями руху людської думки та діяльності. Починаючи із Просвітництва, яке центром уваги

робить рацію, зосереджуючи увагу на пізнавальних особливостях, якими володіє людина і які використовує у своїй життєдіяльності, роль науки та наукового пізнання набула центрального значення, бо саме ця сфера постає простором, де можлива праця із «чистими» поняттями і категоріями, які є результатом діяльності розуму (І. Кант); де розгортається гегелівська абсолютна ідея, яка є всезагальною повнотою, що охоплює весь універсум, а розум постає визначальним якраз у своєму тісному взаємозв'язку з мисленням, яке, досягаючи стадії розуму, стає спонтанною активністю духу, відкидає будь-які зовнішні обмеження (Г.В.Ф. Гегель). Якщо німецькі просвітники (І. Кант, Г.В.Ф. Гегель, Й.Г. Фіхте, Ф.В. Шеллінг) розгортали теоретичний базис наукової здатності пізнання, показували спроможності людського рацію, то некласична філософія (О. Конт, Г. Спенсер, Дж. Мілль, К. Маркс, Л. Бюхнер, К. Фогт) намагалась розробити практичні засади для застосування результатів діяльності людського розуму, тобто надати науці практичного статусу, тим самим роблячи науку авторитетом у царині людського мислення, хоча часто водночас людська суб'єктивність не бралась до уваги чи навіть свідомо відкидалась.

У ХХ ст. наука виходить на небачений доти рівень розвитку. Науково-технічний прогрес не лише продемонстрував шалені і незбагненні темпи розвитку вже накопичених знань, але з новою силою поставив під запитання саму людину та її майбутнє, яке відтепер тісно пов'язувалось із технічними науковими розробками, без яких людина вже не уявляла свого повсякденного існування. Зміна темпів, рухів і швидкостей наклала свій відбиток на людську реальність, звідси робиться спроба критики просвітницького розуму як засобу влади, що приводить до нового поневолення людини, реалізована М. Горкхаймером, Т. Адорно, І. Маркузе, здійснюється як критика інструментального розуму (Хоркхаймер, 1997), тобто певного типу функціональної орієнтації розуму. Показовим є проєкт «негативної діалектики» (Адорно, 2003), у якій були б усунуті блокуючі багатовимірну несистемну множинність механізми. Приймаючи критику просвітницького розуму, постмодерна думка (Ж.-Ф. Ліотар, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі, Ж. Бодрійяр) у своїй реалізації обертається новою тоталізацією – тотальністю іронічної

віртуальності, гублячи критичний потенціал філософського осмислення: якщо лобова атака на сучасну культуру франкфуртців мала на меті розвінчування хибних образів реальності як таких, що обслуговують владу (Реале, 1997, с. 563), то критика логофалоцентризму досить часто набуває форми адаптованого до сучасного світу інтелектуального блюзнірства. Дослідники відзначають особливу роль франкфуртців у тому, що вони «як обізнані експерти, будучи водночас прихильниками і критиками марксизму, виступали своєрідними посередниками в діалозі між Західною і Східною Європою, між традицією та інноваційними тенденціями» (Култаєва, 2002, с. 252).

XXI ст. відмічене цілою низкою дослідників, які зосереджені на розробленні й осмисленні науково-практичних результатів, на їхніх позитивних та негативних сторонах, які вже не тільки відбиваються на окремому індивіді, але й торкаються долі людства загалом, набувають глобальних масштабів. Тема науки, її розвитку і майбутнього людства постає, напевно, найважливішим питанням нинішнього порядку денного, яким стурбовані і науковці, і гуманітарії, і навіть економісти, програмісти, психологи, політики, футуристи, бо сьогоднішні зміни, які непомітно, але активно відбулись за останні десятиліття із самою людиною, не можуть не викликати занепокоєння у зв'язку з можливим майбутнім людини. Програміст і футуролог Р. Курцвейл прямо говорить про те, що в недалекому майбутньому існування людини буде під питанням, бо на світовій арені виникне новий феномен під назвою «штучний інтелект», який витіснить людину практично з усіх сфер впливу і виробництва, тому що значною мірою випереджатиме у своєму розвитку людину (Kurzweil, 1999); «штучний інтелект», на думку професора Оксфордського університету Ніка Бострома, реалізує такий рівень небезпеки з боку технологій, поруч із яким ядерна загроза виглядає не такою вже і страшною, і якщо людина не буде ретельно керувати розробкою новітніх технологій, то, урешті, саме вона може винайти нову техніку власного вимирання (Bostrom, 1998); відомий трансгуманіст Макс Мор стверджує, що людство – це лише етап на шляху до постлюдини, відповідно, й наші людські гуманістичні цінності існуватимуть, доки існуватиме така людина, яку ми ще сьогодні знаємо (Mor, 1994); Джарон Ланьє, футуролог

і філософ, винахідник поняття «віртуальна реальність» вказує, що людина, коли допускає машину в соціальне середовище, будучи істотою соціальною, тим самим пристосовується до неї, що не може не викликати стурбованості, бо, з одного боку, людина переформовує власну концепцію особистості, а з іншого – «ми все більше і більше думаємо про людей як про комп'ютери, а про комп'ютери – як про людей» (Lanier, 2010). І це не може не жаяти та не насторожувати, бо за всім цим нагромадженням речей, бітів інформації та візуалізації всіх аспектів життя людини – образ її все більше розмивається і губиться, натомість оживають і стають реальністю ті сфери, які довгий період належали сфері уяви та фантастики (Галушак, 2021, с. 89–90).

Шалені темпи наукових розробок, які обслуговують запити сьогодення, що збільшуються, засвідчують, з одного боку, зростання інтелектуального потенціалу людства, а з іншого – усе більшу розгубленість одиничного індивіда серед науково-інформаційного хаосу. Свого часу Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі зазначали, що сучасна «наука прагне надати хаосу референції ціною відмови від нескінченних рухів та швидкостей, виходячи з початкового обмеження швидкостей» (Дельоз, Гваттарі, 1998, с. 58), тим самим вона стає максимально наближеною до безпосередніх потреб та соціальних запитів як окремого індивіда, так і суспільства загалом. Можна спостерігати, що нині змінюються сам предмет і цілі науки, які більше відповідають потребам сучасної європейської людини, що безпосередньо відбивається на постмодерністському ідеалі раціонального, який, за словами О. Хлебнікової, можна в загальному звести до чотирьох основних пунктів: 1) вихідним пунктом будь-якого пізнавального акту є чуттєві, тілесні відчуття, які виникають під час зіткнення із предметом, який потрібно дослідити; 2) подієвість думки (событие мысли) збігається з вербалізацією відповідного смислу, тобто смисл виникає всередині самого висловлювання (высказывания), доки воно висловлюється; 3) вербалізовані смисли постають індиферентними (байдужими) щодо поняття справжньої реальності; 4) відповідно, вербалізовані смисли не можна звести до бінарних опозицій (Хлебнікова, 2006, с. 99–100).

За визначенням Ю. Бохенського, «новий дух часу відмовляє науці у праві відповідати на всі запитання, вимагати безумовної

довіри, бути головним фактором прогресу. У цьому відношенні вона навіть ризикує стати жертвою скептицизму. Не дивно, що сучасна духовна ситуація не дає підстав для віри в людську могутність» (Бохенський, 1993). Але водночас сучасна наука, як уважає Ф. Фукуяма, постає корисною вихідною (відправною) точкою, «тому що це єдино важлива суспільна діяльність, яка водночас і кумулятивна, і дирекціональна, незважаючи на те, що фактичний вплив її на щастя людства є неоднозначним» (Фукуяма, 2004, с. 86). Наголос на корисності сучасної науки в даному разі є основним, бо тільки в цьому ракурсі можна говорити про неї як про «єдину важливу суспільна діяльність», у всьому ж іншому ми маємо підстави стверджувати, що сучасна наука втратила своє централізоване значення, а ця вимога зміни предмета науки, як влучно зазначає А. Дьяков, приходить звідкись із периферії людських інтересів, починаючи від лінгвістики, семіології, етнології тощо, незважаючи на те, що ці дисципліни зайняті своїми проблемами, їм по суті немає діла до метафізичного суб'єкта і взагалі до будь-яких усталених моделей людини. І от, «коли дослідники, які прагнули відійти від традиційних форм науки про людину, звертаються до них, вони не виявляють тих конструкцій, до яких нас привчила метафізика, і констатують «смерть людини». Але це зовсім не значить, що людина дійсно «померла» – сама по собі або як об'єкт науки. Померла та «людина», до якої нас так довго відсиляли гуманітарні науки, засновані на гуманітарних засадах. Померла саме тому, що раптом стала зрозумілою штучність тих конструкцій, які її постулювали і підтримували. А це значить, що разом з такою людиною повинні вмерти і традиційні науки про людину. Тепер стає зрозумілим, що вони цю людину не вивчали як дещо надане у спостереженні дослідникам-позитивістам, але самим цим вивченням її конструювали» (Дьяков, 2006). З іншого боку, Н. Автономова вказує на те, що нині поділ наук на гуманітарні і природничі постає досить умовним, є радше пережитком минулого, бо тепер, коли за всіма ознаками постмодерн наближається до свого завершення, коли припинилось це любування хаосом, виникла нова потреба, яка орієнтована на реактуалізацію структури з усіма тими трансформаціями, яким вона піддається в сучасну епоху. Інакше кажучи, наша сучасність знову вимагає самоцінного

знання, яке не залежить від безпосередньої користі або задоволення (Автономова, 2009, с. 5). Але досягнути цієї реактуалізації сьогодні не так просто, бо влада «сухого факту» усе ж натеper домінує у формуванні чи обґрунтуванні тієї чи іншої наукової теорії чи діяльності, тобто прискорюється гонитва за кількістю фактів, які відкриваються, а це, у свою чергу, призводить до втрати будь-якого зацікавлення щодо смислу, щодо цілей наукової діяльності, до здатності їх осмислення, усвідомлення і, урешті, з безкінечного аналізу невпинної інформації важко прийти до її синтезу. Практична діяльність, хоч і звільнилась від власного смислу, усе ж не припинилась і не зникла повністю, а тільки, навпаки, набула інтенсивності. Ми можемо спостерігати цікаву ситуацію, коли науковою діяльністю і розвитком науки почали займатись спеціалісти, які у своїй діяльності не перетинаються один з одним, а це знову таки призвело до того, що сучасна наука втратила свою спонтанність і телеологічність своєї діяльності. «Вона функціонує як заведений механізм, і максимум на що вона здатна у плані рефлексії – це фіксувати факти власної не мимовільної життєдіяльності, спостерігати за собою як за не одушевленим об'єктом» (Автономова, 2009). Ось основним чином те становище науки, у якому їй доводиться перебувати нині, а так звані «гуманітарні науки» репрезентують нам «саморефлексивне відображення науки про саму науку». Коли досліджуємо логіку чи тенденції розвитку власних уявлень, ми бачимо, як вони набувають самодостатності, а сам об'єкт науки витісняється кудись на периферію її інтересів, урешті, губиться.

Висновки. Розпад уявлень про «об'єктивні закони природи» і усвідомлення свавільності наукової інтерпретації в сучасній науці призвели до того, що у ХХ ст. утвердилась концепція «зміни наукових парадигм», яку запропонував Т. Кун, і ця концепція містила в собі критерій наукової істини як «погодження наукового співтовариства». Оскільки наукова істина є узгодженням наукового співтовариства, то наука загалом почала виводитись від парадигм цивілізації, і всі її претензії на універсальність виявились надуманими (Кун, 2003, с. 228). Отже, виходить, що будь-яка пізнавальна система, яка будується на засадах науковості, постає рівною будь-якій іншій системі. Звідси впливає факт, який свідчить про те, що у плюралістичній цивілізації (до якої

належить наша цивілізація), у якій відсутні загальнообов'язкові парадигми, можуть існувати декілька наукових співтовариств, в основі яких закладені різноманітні, незводимі до однієї основи, методології та наукові істини. У свою чергу, наукові істини постають такими лише в межах свого співтовариства, не посягають на всезагальність. Нині ми можемо спостерігати народження нового типу «науки», яка постає не універсальними принципом упорядкування життя, а радше неформальним співтовариством, яке грає за суто своїми умовними правилами, постає деяким «клубом за інтересами», якими сьогодні є політика й економіка. З появою нової фундаментальної парадигми кожного разу змінюється не лише пояснення світу, але і сам світ. Відповідно змінюється й уявлення про суб'єкта, який у ХХ ст. значною мірою «опредметнився», бо логічні відношення між членами наукового співтовариства виявляються включеними в теоретичну структуру знання, а не залишаються цілковито за її межами. За словами М. Фуко, суб'єкт втрачає чіткість свого визначення, тому, говорячи про нього, нам треба завжди уточняти, який саме суб'єкт мається на увазі – бажання, дискурсу, економічних чи соціальних процесів тощо (Фуко, 1996, с. 76). Зміна поглядів на суб'єкт спричинила зміну й об'єкта вивчення: він якоюсь мірою «розпредмечується», набуває суб'єктивних характеристик. Переглядаються поняття істини, об'єктивності, логічної сумісності, історичності. Зокрема, соціологи науки в цьому плані ідуть ще далі, спираючись на новий тип дослідження в історії науки, який вивчає окремі епізоди, періоди, сприймаючи ці епізоди як особливі та виняткові. За визначенням М. Фуко, основним регулятивним принципом будь-якого аналізу нині повинні служити чотири поняття: поняття події, поняття серії, поняття регулярності, поняття умов можливості, які протиставляються класичним: подія – творчості, серія – єдності (єдинству), регулярність – оригінальності, умова можливості – значенню (Фуко, 1996, с. 79). Тим самим принципово іншого значення тут набувають соціальні моменти, які постають складовими елементами деякої цілісної події, водночас вони постають внутрішніми для цієї цілісної події разом із раціональними, змістовими характеристиками наукового знання. Входження у структуру наукового знання соціальних наук докорінно міняє

сутність, структуру і змістові орієнтації науки загалом, яка втрачає свою об'єктивну незацікавленість, стає ще однією з форм контролю і влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автономова Н. Открытая структура: Якобсон – Бахтин – Лотман – Гаспаров. Москва : РОССПЭН, 2009. 503 с.
2. Адорно Т. Негативная диалектика. Москва : Научный мир, 2003. 374 с.
3. Бохенский Ю. Духовная ситуация времени. *Вопросы философии*. 1993. № 5. С. 94–98.
4. Делез Ж. Что такое философия? Москва : Институт экспериментальной социологии ; Санкт-Петербург : Алетейя, 1998. 288 с.
5. Дьяков А. Науки о человеке в эпоху постмодерна. *Личность. Культура. Общество*. 2006. Т. VIII. Вып. 2 (30). С. 267–273.
6. Култаева М. Макс Горкгаймер – патріарх Франкфуртської школи. URL: https://hromadlib.files.wordpress.com/2017/08/horkheimer_2006_kritik_der_instrumentalen_vernunft.pdf (дата звернення: 18.03.2021).
7. Кун Т. Структура научных революций. Москва : ООО «АСТ», 2003. С. 9–268.
8. Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней. От романтизма до наших дней. Санкт-Петербург : ТОО ТК «Петрополис», 1997. Т. 4. 880 с.
9. Фуко М. Порядок дискурса. Москва : Касталь, 1996. С. 47–96.
10. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. Москва : ООО «АСТ» ; ЗАО НПП «Ермак», 2004. 588 с.
11. Хлебникова О. Образ науки в постмодернизме. *Эпистемология & философия науки*. 2006. Т. VII. № 1. С. 97–109.
12. Хоркхаймер М. Диалектика просвещения. Философские фрагменты. Москва ; Санкт-Петербург : Медиум ; Ювента, 1997. 312 с.
13. Bostrom Nick. How long before superintelligence? 1998. URL: <https://www.nickbostrom.com/superintelligence.html>.
14. Kurzweil Ray. The Age of Spiritual Machines: When Computers Exceed Human Intelligence. London : Viking, 1999. URL: https://www.researchgate.net/publication/257162786_The_Age_of_Spiritual_Machines_When_Computers_Exceed_Human_Intelligence.
15. Mor Max. On becoming posthuman. 1994. URL: <https://secularhumanism.org/1994/10/on-becoming-posthuman/>.
16. Olson Eric T. Personal Identity. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. 2019. URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/identity-personal/>.
17. Lanier Jaron. The First Church of Robotics. *The New York Times*. 2010. URL: <https://www.nytimes.com/2010/08/09/opinion/09lanier.html>.

REFERENCES

1. Avtonomova, N.S. (2009). Otkryitaya struktura: Yakobson – Bahtin – Lotman – Gasparov [Open structure: Jacobson – Bakhtin – Lotman – Gasparov]. Moscow, ROSSPEN, 503 p. [in Russian].
2. Adorno, T. (2003). Negativnaya dialektika [Negative dialectics]. Moscow, Scientific world, 374 p. [in Russian].
3. Bohenskiy, Y. (1993). Duhovnaya situatsiya vremeni [Spiritual situation of time]. *Voprosyi filosofii – Philosophy questions*. № 5. S. 94–98. [in Russian].
4. Delez, J. (1998). Chto takoe filosofiya? [What is a philosophy?]. Moscow, Institute for Experimental Sociology; St. Petersburg: Aleteya, 288 p. [in Russian].
5. Dyakov, A. (2006). Nauki o cheloveke v epohu postmoderna [Human sciences in the postmodern era]. *Lichnost. Kultura. Obschestvo. – Personality. Culture. Society*. T. VIII. № 2 (30). S. 267–273. [in Russian].
6. Kul'taieva, M. (2002, 2006). Maks Horkhaimer – patriarch of the Frankfurt School]. Retrieved March, 18, 2021 from: https://hromadalib.files.wordpress.com/2017/08/horkheimer_2006_kritik_der_instrumentalen_vernunft.pdf [in Ukrainian].
7. Kun, T. (2003). Struktura nauchnyih revolyutsiy [The structure of scientific revolutions]. Moscow, OOO AST. S. 9–268. [in Russian].
8. Reale, Dj. (1997). Zapadnaya filosofiya ot istokov do nashih dney. Ot romantizma do nashih dney. T.4. [Western philosophy from its origins to the present day. From romanticism to the present day]. St. Petersburg: TOO TK “Petropolis”, 880 p. [in Russian].
9. Fuko, M. (1996). Poryadok diskursa [Discourse order]. Moscow : Castal, 47–96 p. [in Russian].
10. Fukuyama, F. (2004). Konets istorii i posledniy chelovek [End of story and last person]. Moscow : OOO ACT : ZAO NPP Ermak, 588 p. [in Russian].
11. Hlebnikova, O. (2006). Obraz nauki v postmodernizme [The image of science in postmodernism]. *Epistemologiya & filosofiya nauki – Epistemology & Philosophy of Science*. T. VII. № 1. S. 97–109. [in Russian].
12. Horkhaymer, M. (1997). Dialektika prosvescheniya. Filosofskie fragmenty [Dialectics of Enlightenment. Philosophical fragments]. Moscow – St. Petersburg : Medium: Juventa, 312 p. [in Russian].
13. Bostrom Nick. (1998)/ How long before superintelligence? Retrieved December 8, 2020, from <https://www.nickbostrom.com/superintelligence.html>
14. Kurzweil, Ray. (1999). The Age of Spiritual Machines: When Computers Exceed Human Intelligence. London: Viking. Retrieved December 15, 2020, from https://www.researchgate.net/publication/257162786_The_Age_of_Spiritual_Machines_When_Computers_Exceed_Human_Intelligence.
15. Mor, Max. (1994). On becoming posthuman. Retrieved December 18, 2020, from <https://secularhumanism.org/1994/10/on-becoming-posthuman>.

16. Olson, Eric T. (2019). "Personal Identity". The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Retrieved December 8, 2020, from <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/identity-personal/>.

17. Jaron Lanier. (2010). The First Church of Robotics. The New York Times. Retrieved December 8, 2020, from <https://www.nytimes.com/2010/08/09/opinion/09lanier.html>.

Стаття надійшла до редакції 18.03.2021